

## ROZHOVORY A MATERIÁLY / INTERVIEWS AND ARTICLES

**Eticko-právní, technické a metodologické aspekty orálně-historického výzkumu za pandemické doby na příkladu projektu „Čeští Rusové a křižovatky moderních a soudobých dějin: životopisná interview“ / Ethical-legal, technical, and methodological aspects of oral-historical research during pandemic times on the example of a project „Czech Russians and the Crossroads of Modern and Contemporary History: Biographical Interviews“.**

*Irina Šulc a Igor Zavorotchenko*

### Abstrakt

Výzkumný projekt byl zahájen 1. dubna 2020 a je koncipován na 3 roky. Důvod výzkumu v ruské komunitě vzešel z určité mezery, která existuje v českém společenském vědomí ohledně historické paměti představitelů dané komunity. Nejdůležitější je to, že zkoumání probíhá na bázi klíčových otázek moderních česko-ruských dějin: 1) Československé legie v Rusku (1914–1918) a ruská emigrace v Československu; 2) Osvobození Československa a Prahy (1944–1945); 3) Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa (1968); 4) Sametová revoluce (1989) a kolaps SSSR s jeho následky. Během výzkumu vznikla řada otázek eticko-právního, metodologického a technického charakteru. Stať přináší pohled na způsoby jejich řešení. Jedna z důležitých otázek zní, jak forma rozhovoru (prezenční/distanční) ovlivňuje délku a jejich počet. Kromě tohoto budou položeny a zodpovězeny otázky ohledně technických problémů při zaznamenávání rozhovorů na dálku a jejich přepisu, rozdíly v délce autobiografických příběhů mezi příslušníky různých generací a rozdíly mezi audiovizuálním natáčením a audiozáznamem.

## Abstract

The research project was started on April 1, 2020 and is designed for 3 years. The focus on the Russian community arose from the certain lacuna that exists in the Czech common consciousness regarding the historical memory of the representatives of the given community. It is important that the research is based on the key issues of the modern Czech-Russian history: 1) the Czechoslovak Legion in Russia (1914–1918) and the Russian emigration in Czechoslovakia; 2) the liberation of Czechoslovakia and Prague (1944–1945); 3) the invasion of Warsaw Pact troops into Czechoslovakia (1968); 4) the Velvet Revolution (1989) and the collapse of the USSR. During the research, a number of ethical, legal, methodological, and technical issues occurred. The article provides an overview of ways to solve it. One of the important questions is: How does the form of the interview (present/distance) affect the length and number of interviews? In addition, questions will be asked and answered about the technical problems of remote recording and transcription, the difference in the length of the autobiographical narrative among different generations, audio-visual recording as opposed to audio recording.

**Klíčová slova:** Ruská komunita; česko-ruské dějiny; orální historický výzkum; doba pandemie.

**Keywords:** Russian community; Czech-Russian history; oral-historical research; the pandemic era.

## Podstata projektu

K nezbytné části zkoumání kolektivní paměti patří orálně-historické rozhovory. Projekt „Čeští Rusové a křižovatky moderních a soudobých dějin: životopisná interview“<sup>1</sup> se soustředí na zkoumání historické paměti lidí žijících v České republice a hlásících se k ruské národnosti. Zatímco výzkumy současné ruské diaspory v dostupných zdrojích jsou zaměřené zejména na migraci a integraci, etnickou identitu, vzdělávání, mezikulturní komunikaci aj., náš výzkumný tým složený z hlavního řešitele projektu doc. PhDr. Pavla Mücke, Ph.D. a doktorandů FHS UK Mgr. Igora Zavorotchenka a Iriny Šulc, zajímá především vztah představitelů ruské komunity ke klíčovým otázkám moderních česko-ruských dějin.

<sup>1</sup> Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 260608 / 2020 Historicko antropologický výzkum.

V českém společenském vědomí existují určité mezery v poznání narativů, které se v této skupině tradují. Máme na mysli především vnímání první světové války (a příklad paměti československých legií v Rusku) a s tímto fenoménem spojený vznik ruské diaspory v ČSR po roce 1918. Ruská diaspora byla podporovaná Československou vládou a osobně prezidentem Masarykem (letos uplynulo 100 let od začátku tzv. Ruské pomocné akce). Druhým důležitým okruhem je vnímání druhé světové války (a příklad osvobození Československa v letech 1944–1945 a Prahy v roce 1945). V postsovětském Rusku hraje druhá světová válka (ve svém specifickém výkladu Velká vlastenecká válka od 22. 6. 1945 do 9. 5. 1945) roli hlavního historického příběhu a slouží jako základní mýtus moderního ruského státu. Na jedné straně je to způsobeno extrémně značným historickým traumatem, které tato válka zanechala, na druhé straně – je to neúnavné úsilí státní ideologie. V každém případě je tento příběh pro Rusy nesmírně důležitý a ovlivňuje perspektivu vize jiných událostí minulého století i moderní doby. Je to také velice žhavé téma vzhledem k nedávnému odstranění sochy maršála Koněva v Praze. Třetí neméně ožehavá otázka se týká invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968. Poslední téma, kterým se zabýváme jako tazatelé, je pád komunistických režimů ve střední a východní Evropě (na příkladu sametové revoluce 1989 a rozpadu SSSR).

Rozhovor s jedním narátorem je rozdělen do dvou částí. První je životopisná a probíhá formou nestrukturovaného interview, druhá se týká interpretace historických událostí. Druhá část je semistrukturovaná a je vedena s časovým odstupem od životopisné části. Projekt je určen pro 50 narátorů. Rozhovory jsou vedeny v mateřském jazyce narátorů, tedy v ruštině. Plánujeme, že sbírka orálně-historických rozhovorů tohoto projektu bude uložena na pracovišti Orální historie – soudobé dějiny FHS UK a v Centru orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR a zde bude přístupná dalším výzkumníkům. Dalším důležitým výsledkem projektu by podle nás měla být odborná komentovaná edice orálně-historických rozhovorů, obsahující jak nejznámější ruské narativy, tak i narativy nové, získané nebo přehodnocené během pobytu v České republice. V posledním případě se stáváme svědky vzniku nového typu narativu vzniklého přímo v prostředí, o kterém většina narátorů věděla před přestěhováním velice málo. Podle Halbwachse<sup>2</sup> nové vědomí vzniká, když dvě skupiny splynou v jednu, ale i rozsahové i obsahové nové vědomí není tím, čím bylo předtím.

Zjistili jsme, že v polistopadové historii České republiky v tak velkém ob-

<sup>2</sup> HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť: *kritické vydání připravené Gérardem Namerem za spolupráce Marie Jaissonové, přeložil Yasar Abu Ghosh a kol.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2, s. 166.

sahu s ruskými přestěhovalci ještě nikdo nemluvil. Ústní svědectví emigrantů a jejich potomků byla v ruštině zaznamenána na konci 80. a začátku 90. let a vydána Slovanským ústavem Akademie věd v roce 2011<sup>3</sup>. Celkem byly tři. I přesto představují pro ústní historii a zkoumání historické paměti cenný zdroj informací. V současné době projekt Paměť národa sbírá vzpomínky na témata Nejsme tu sami: Příběhy našich menšin, kde jsou zatím zaznamenány jen 4 příběhy potomků meziválečných emigrantů z bývalé Ruské říše, a to v češtině.

### Ruská komunita v České republice

Za posledních 30 let vznikla z několika migračních vln v ČR početná skupina rusky mluvícího obyvatelstva, která se dá označit za ruskou diasporu. Podle statistik MVČR<sup>4</sup> ke konci roku 2019 v ČR legálně žije 38.207 občanů RF. Nutno dodat, že k tzv. ruské diaspoře patří současně občané jiných států bývalého Sovětského svazu a také občané ČR ruské národnosti. Celkově tato skupina může čítat podle odhadu cca 60 tisíc lidí.

Zaváděním pojmu „čeští Rusové“, který je součástí názvu našeho projektu, nastavujeme hranice pro identifikaci určité skupiny narátorů. Pojem „čeští Rusové“ použil poprvé český historik ruského původu Ivan Savický<sup>5</sup>, a to pro diferenciaci emigrantů z bývalé Ruské říše v meziválečném Československu. V této konceptuální tradici chceme pokračovat. Kolaps Sovětského svazu se také dá označit jako kolaps říše, což vyvolalo nové migrační vlny. „Čeští Rusové“ jsou lidé dlouhodobě či trvale žijící v současnosti v České republice a hlásící se k ruské identitě, národnosti, kultuře a jazyku, a to nezávisle na státní příslušnosti. Předchozí vnitřní pozorování nám dovolují tuto skupinu rozdělit na několik podskupin podle občanství, a to:

- občané Ruské federace;
- občané jiných států bývalého Sovětského svazu;
- občané ČR, potomci emigrantů z Ruské říše první vlny (20. léta XX. století);
- občané ČR, kteří nabyli státní občanství manželstvím před rokem 1989;

<sup>3</sup> BELOŠEVSKAJA, L. (ed.). *Vospominanija. Dnevniky. Besedy: Russkaja emigracija v Čechoslovakii*. Vyd.1. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2011. ISBN 978-80-86420-38-7, s. 393–468.

<sup>4</sup> Statistika Ministerstva vnitra ČR [ONLINE]. Dostupné z URL: <<https://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolnym-pobytem.aspx?q=Y2hudW09Mg%3d%3d>> [Cit. 2021–03–10].

<sup>5</sup> SAVICKÝ, Ivan. *Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách*. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0770-9.

- občané ČR, kteří nabyli státní občanství naturalizací za posledních 30 let;
- občané ČR – druhá generace soudobých přestěhovalců.

Dodatkem k tomu musíme zmínit, že z hlediska časoprostorového formování je ruská menšina čtyřvrstvá a skládá se:

- z druhé generace emigrantů, kteří se narodili na českém území (mezi-válečné Československo, Ruská pomocná akce);
- z přistěhovalců ze Sovětského svazu (sovětští občané: pracovní nebo rodinné důvody);
- z přistěhovalců po rozpadu Sovětského svazu (Rusko, post-sovětské státy, Izrael);
- z druhé generace přistěhovalců, kteří se přistěhovali po rozpadu Sovětského svazu s rodiči v dětském věku nebo se již narodili v ČR.

Tento pohled na rozložení komunity podle občanství a doby přestěhování samotných narátorů nebo jejich předků nám ukazuje určitou heterogenost ruské menšiny, z čehož logicky vyplývá, že při orálně-historickém výzkumu potkáme různé interpretace klíčových okamžiků česko-ruských dějin. Jedním z našich cílů je zachytit narativy, které se opakují v každé ze skupin, a to pro jejich následující interpretaci jak v předpokládané edici, tak i v disertačních pracích doktorandů, spojených s tématy ruské komunity v České republice, a historické paměti představitelů ruského národu.

## **Etické a právní aspekty**

Hlavním problémem při výzkumu v ruské komunitě je její uzavřenost. Vzhledem k tomu, že je náš tým složený většinou z rusky mluvících výzkumníků s předchozí zkušeností a s prokazatelným odborným povědomím o poměrech uvnitř komunity, byli jsme schopni tento problém překonat. Rozhovory jsou vedeny v ruštině, což usnadňuje respondentům vyjádření jejich názorů.

Hned na začátku výzkumu se objevil první problém, a to metodologie identifikací: jakým způsobem korektně definovat, kdo je Rus? Podle občanství, etnika, jazyka? Jak již víme, ruskou komunitu tvoří majitelé různých pasů, ale ten, kdo mluví rusky, ne vždy považuje sám sebe za Rusa – může se například identifikovat jako rusky mluvící Ukrajinec.

Vydali jsme se směrem osobně-národnostní či sociálně-kulturní identifikace narátorů. Na webu projektu <https://cestirusove.fhs.cuni.cz/>, který jsme vytvořili

v rámci projektu, se nachází informovaný souhlas, rozšířený o kapitulu týkající se eticko-právních aspektů realizace výzkumu. Ta začíná vysvětlením, které subjekty se do studie hodí jako narátoři, což můžeme shrnout takto: „Pokud se identifikujete jako Rus/Ruska (každý dává tomuto pojmu svůj vlastní význam: etnická příslušnost, kultura, jazyk nebo také způsob uvažování), bez ohledu na občanství a místo narození, chcete vyprávět svůj životní příběh a podělit se o svou interpretaci hlavních událostí česko-ruských dějin, rádi Vás přivítáme v našem projektu jako narátora“. Vytipovaným narátorům jsme posílali odkaz na tuto stránku, po přečtení mohl narátor bez nátlaku učinit rozhodnutí.

Jako příklad uvedeme případ jednoho narátora s rokem narození 1968. Narodil se na Sibiři v rodině, která byla z poloviny židovská. Když mu bylo deset let, jeho rodina přesídlila do Doněcka na Ukrajinu (v té době byla součástí SSSR). Po rozpadu Sovětského svazu se narátor společně s rodinou jako 23letý mládenec repatrioval do Izraele. Po dalších osmi letech života a naturalizaci v Izraeli odjel do světa, žil v Kanadě a Irsku a začátkem milénia se usadil v Praze. Narátor má dvě občanství – české a izraelské. Identifikuje se jako Rus, a to na základě jazyka a kultury.

Druhý problém, se kterým jsme se setkali, byla nedůvěra narátorů k českým státním institucím a také strach před orgány ruské moci. Autority Karlovy univerzity a Akademie věd ČR mezi místními Rusy jsou vysoké. Kromě toho byla nabízena anonymita. Přesto jsme zaznamenali obavy potenciálních narátorů o volný přístup k jejich nahrávkám. Ze 41 oslovených nám 18 nevyhovělo – nabídku spolupráce odmítli, nebo ignorovali. Z celkového počtu to činí 44 %. Většina důvodů je neznámá, ale v konkrétních případech můžeme uvést, že to byli lidé, kteří se přistěhovali do Česka nedávno, lidé starší generace, nebo lidé s příbuznými v českých státních institucích.

Musíme zdůraznit, že informovaný souhlas, který fakticky chrání vyprávěče před jakýmkoliv nezákonným zásahem, nesehrával žádnou roli pro pozitivní rozhodnutí váhajícího potenciálního narátora. Pokud byl narátor rozhodnut rozhovor poskytnout, podepisoval informovaný souhlas často i bez pozorného přečtení. Pro vytvoření informovaného souhlasu byl použit vzor doporučený Českou asociací orální historie přizpůsobený projektu. Zajímavé je podotknout, že ani v jednom z případů jsme se nesetkali s potížemi s podpisem informovaného souhlasu v českém jazyce.

Jako výzkumníky nás potěšilo i to, že narátoři, kteří souhlasili s účastí, prokázali otevřenost a mluvili upřímně. Většinou šlo o osoby veřejně angažované, či o osoby s českým občanstvím (a zároveň ruským), nebo o odvážné osobnosti.

Zajímavé je i to, že většina narátorů nevyžadovala anonymizaci a neměla problém se zveřejněním jmen. Z 23 narátorů svoje vlastní jméno a příjmení skrylo jen 5. Přesto zatím nevíme, jak se zachovají narátoři v konečném stadiu projektu, kdy dostanou do ruky svoji zpověď pro autorizaci a následující zveřejnění.

Nehledě na to musíme podotknout, že většina narátorů přivítala formu orálně-historických rozhovorů a po ukončení interview děkovali nejen za zajímavé povídání, ale i za to, že během rozhovoru mohli znovu přemýšlet o svém osudu a historických událostech.

U některých byly tyto důvody k souhlasu účasti na projektu: 1) „Bohužel o nás má česká společnost zkreslený pohled a mělo by se vědět, jak doopravdy přemýšlíme“ a 2) „chci přispět k uchování paměti o současné ruské komunitě“.

### **Metodologie získání narátorů**

Předběžný seznam potenciálních narátorů byl sestaven členkou týmu Irinou Šulc, která vzhledem ke své předchozí mnoholeté zkušenosti v komunikaci s různými spektry ruské komunity působí v projektu i jako „gatekeeper“<sup>6</sup>. Do budoucna musím uvést, že tento přístup byl nejproduktivnější. Druhou možností získání narátorů se měly stát webové stránky projektu. Touto cestou jsme získali jen dva narátory z řad studentů Karlovy univerzity. Třetí možnost, která se více-méně osvědčila, byla metoda „sněhové koule“<sup>7</sup>. Díky doporučení předchozích účastníků projektu jsme získali tři nové účastníky. Zajímavý výsledek přineslo oslovení oficiálního orgánu – sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny. Na ni jsme se obrátili s oficiálním dopisem, ve kterém byl projekt popsán, s prosbou o sdílení informací představitelům ruských spolků. Bohužel žádná zpětná vazba zatím nebyla. Ve druhé fázi projektu plánujeme oslovit představitele ruské komunity přes komunitní tištěná média a sociální sítě. Domníváme se, že během výzkumu se nám podaří najít nejefektivnější strategii provádění vědeckého výzkumu v ruské komunitě. V důsledku provedené přípravy v první fázi výzkumníci nahráli rozhovory s 23 narátory, z toho 7 distanční formou, zbylých 16 tváří v tvář.

<sup>6</sup> RITCHIE, Donald A. *Doing oral history: a practical guide*. Oxford: Oxford University Press, 2003, ISBN 0-19-515434-7, s. 89.

<sup>7</sup> VAŇEK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, 2. vyd. Praha: Karolinum, 2015, ISBN 978-80-246-2931-5, s. 159.

### **Dilema: pokračovat, nebo počkat?**

Téměř od samého začátku byl náš výzkum ovlivněn extrémními externími podmínkami, kdy začala pandemie COVID-19. Ihned po schválení projektu a přidělení grantu k němu se situace zkomplikovala. V boji proti epidemii již byla přijata preventivní opatření a v zemi byl brzy vyhlášen nouzový stav. Tým výzkumníků se také nevyhnul nemoci – jeden z výzkumníků byl v karanténě na začátku „první epidemické vlny“ a druhý – až během „druhé vlny“. Jeden z potenciálních narátorů zemřel dříve, než jsme se dohodli na natočení rozhovoru.

Pandemie však měla ještě větší dopad na schopnost setkávat se s vypravěči a zaznamenávat s nimi rozhovory. Zpočátku jsme vycházeli z potřeby alespoň tří osobních schůzek s narátorem. Od prvního setkání s potenciálním narátorem jsme očekávali, že se s ním osobně seznámíme, promluvíme si o výzkumu a zodpovíme jeho otázky, podepíšeme písemný informovaný souhlas, dohodneme si čas záznamu rozhovoru a zvolíme pro to vhodné místo. Druhé setkání by mělo být věnováno nahrávání prvního rozhovoru – nestrukturovaného autobiografického vyprávění. Na třetím setkání by pak narátor pravděpodobně musel odpovědět na naše výzkumné otázky, upravené vzhledem k tomu, co již zaznělo v prvním rozhovoru. Mezi prvním a druhým rozhovorem jsme plánovali udělat časový interval asi dva týdny.

Vládní omezení pro kontrolu šíření infekce však rychle omezila naši schopnost setkávat se. První schůzky byly tradičně plánovány někde v kavárně, aby se konaly v prostředí, které bude příjemné pro budoucího narátora, třeba nad šálkem kávy. Kavárny a restaurace však byly pro návštěvníky uzavřeny a první schůzky byly téměř okamžitě nahrazeny jedním nebo několika komunikačními telefonními hovory nebo komunikací přes messenger. Na řadu přišla otázka, jak provést dvě zbývající a také důležitější setkání.

Při diskusích o budoucích rozhovorech s potenciálními narátory stále častěji docházelo k návrhům odložení schůzky na okamžik, kdy bude setkání možné bez omezení osobní komunikace. Jeden z výzkumníků od samého začátku nepociťoval dostatek optimismu ohledně možného trvání epidemických omezení, vnímal tedy tento návrh jako potřebu odložit rozhovor na neurčito, což se prakticky rovná nesouhlasu s rozhovorem. Druhá kolegyně z týmu byla poněkud optimističtější, a proto pokračovala v přípravě rozhovorů v klasickém formátu tváří v tvář, a to i v těch případech, kdy samotný rozhovor musel být odložen a čekalo se, dokud nebudou k dispozici vhodnější podmínky.

Někteří starší narátoři se navíc vyhýbali osobnímu setkání, i když proti tomu již žádné formální zákazy neexistovaly. Je zřejmé, že se obávali možnosti infekce a snažili se tomuto riziku vyhnout. Po uplynutí dostatečného času a po osobních zkušenostech souvisejících s pandemií, během které onemocnělo několik přátel a příbuzných a jeden blízký kamarád dokonce zemřel, se musíme přiznat, že plně chápeme postoj těchto narátorů.

Stáli jsme tedy před dilematem: Měli bychom se pokusit pokračovat v nahrávání rozhovorů, nebo snížit intenzitu nahrávání s přihlédnutím k přetrvávajícím podmínkám? Je ale třeba mít na paměti, že navzdory tříletému období celého projektu, v souladu s naším původním plánem, měla skupina dvou rusky mluvících výzkumníků během prvního roku zaznamenat rozhovory s 25 vypravěči. Zpoždění o 2 až 6 měsíců by takové plány určitě ohrozilo.

Rozhodli jsme se proto pokračovat v projektu dalším nahráváním rozhovorů, ať už příležitostně na živo, či distanční formou. V tomto ohledu jsme postupovali takto. Pokud narátor po našem prvním kontaktu (obvykle distančním) souhlasil s účastí na výzkumu, okamžitě jsme mu navrhovali, abychom nahráli první rozhovor. Pokud neexistovala možnost osobního setkání a zároveň souhlasil se vzdálenou formou, zaznamenávali jsme rozhovor na dálku, aniž bychom jej odkládali na vhodnější dobu.

Jak jsme již poznamenali, ochota nahrávat rozhovory na dálku byla částečně způsobena pesimismem jednoho z výzkumníků ohledně možného časového rámce pro zmírnění epidemických omezení. Dalším argumentem ve prospěch takového kroku bylo, že měl výzkumník již během studia na magisterském programu Orální historie – soudobé dějiny na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy vlastní praktické zkušenosti s nahráváním několika transhraničních rozhovorů na dálku přes Skype.

Nakonec jsme vždy kladli velký důraz na osobní kontakt mezi tazatelem a narátorem při nahrávání rozhovorů. Sedíme tváří v tvář, díváme se jeden druhému do očí, mluvíme spolu. Máme osobní kontakt a jeho kvalita výrazně ovlivňuje náladu a chování vypravěče a ve výsledku i kvalitu zaznamenané konverzace. Z našeho pohledu je kriticky důležitá přítomnost vizuálního kontaktu mezi badelem a narátorem. A tedy, jakkoli to může znít paradoxně, může mít dálkový záznam rozhovorů výhodu oproti rozhovorům tváří v tvář. A to se nezdá být ani tak zvláštní, pokud vezmete v úvahu nutnost nosit roušku na obličej a dodržovat během rozhovoru doporučenou sociální vzdálenost dva metry. Pokud budete postupovat podle těchto pravidel, šance na navázání osobního kontaktu mohou být

ještě nižší než při videohovoru. Na druhou stranu se nám z právních a etických důvodů zdálo nepřijatelné navrhnout vypravěči, aby porušil hygienická pravidla nebo vládní opatření.

Zde se dostáváme k dalšímu důležitému bodu. Kdykoli se zmiňuji o rozhovoru na dálku, máme na mysli videohovor. Všechny rozhovory zaznamenané v projektu v distanční formě byly zaznamenány během videokonference. To podle našeho názoru v největší možné míře napodobovalo záznam rozhovorů v klasické podobě tváří v tvář.

### **Audiozáznam vs. videozáznam**

Zde se dotýkáme z našeho pohledu důležité metodické otázky. Pokud provádíme dálkový rozhovor v režimu videohovoru, měli bychom pořídit videozáznam nebo pouze zvukový záznam? Všimněte si, že tato otázka vyvstala již dříve, během záznamu těch zmíněných rozhovorů na dálku za magisterského studia. A po zamyšlení nad tímto problémem, ještě před lety, dospěl zmíněný kolega k určitému závěru, kterého se i tentokrát držel. Konkrétně byl proveden pouze zvukový záznam.

Moderní technické prostředky skutečně umožňují výzkumnému pracovníkovi zaznamenávat videozáznamy stejně snadno a ve stejně vysoké kvalitě jako zvukové záznamy. Videonahrávka navíc zprostředkovává obrovskou škálu jemných nuancí v chování vypravěče, jeho emocí, gest a různých neverbálních signálů. To vše může být neocenitelné při analýze a interpretaci rozhovoru. Je zřejmé, že ani zvukový záznam, ani jeho přepis v zásadě není schopen přenášet všechny tyto nuance. Existují však také úvahy proti tomu.

Prítomnost zapnuté videokamery je skutečně zásadní pro změnu prostředí při nahrávání rozhovorů. Vypravěč se často cítí nepříjemně a pak nedobrovolně neustále přemýšlí o tom, jak bude na videu vypadat „v rámečku“. To odvádí jeho pozornost od samotného příběhu. Někdy se narátor může začít chovat tak, jak si myslí, že by se měl chovat, aby vypadal navenek vhodně. Zároveň se pokusí reprodukovat vzorce chování, které vypravěč sleduje třeba v televizi a které považuje za příkladné. Starší vypravěč je ovlivněn skutečností, že v rámečku může být viditelná jeho fyzická kondice. Žena (nebo muž) zažívá stres kvůli tomu, že je podle jejího názoru nevhodně oblečena nebo není spokojena s kvalitou svého make-upu atd. I když bylo předem dosaženo dohody o videozáznamu a byl předem získán souhlas vypravěče, v každém případě to ve vypravěči vyvolává velké

obavy. Vypravěč chápe, že místo komorního rozhovoru mezi dvěma známými a dostatečně důvěryhodnými lidmi (vypravěč a výzkumník) skutečně probíhá veřejná akce, budoucí diváci jsou při rozhovoru neviditelně přítomni, publikum je početné, neznámé a náročné.

Samozřejmě existují zjevné výjimky, pokud mluvíme o rozhovoru s osobou, která je zvyklá na televizní kameru nebo reklamu obecně a která se před kamerou cítí docela sebevědomě a pohodlně. To se může stát... I přesto jsme považovali za vhodné upustit od videozáznamu rozhovoru. Podle našeho názoru je to ten případ, kdy „minusy“ výrazně převyšují „plusy“.

### Technické problémy

Při nahrávání distančních rozhovorů byly použity různé aplikace: WhatsApp, Zoom, Skype. Aby se vypravěč cítil sebejistěji a aby se neobtěžoval technickými potížemi, volba aplikace byla vždy ponechána narátorovi. Ve skutečnosti vždy dostal příležitost nabídnout aplikaci podle svého uvážení z otevřeného seznamu, tedy téměř ze všech možných. Proto si mohl vybrat tu, se kterou už byl obeznámen a cítil se sebejistě.

K záznamu rozhovoru na dálku bylo použito zařízení profesionálního diktafonu *SONY PCM-D50 Linear PCM Recorder*, vypůjčené od pracoviště oboru Orální historie – soudobé dějiny UK FHS. Před nahráváním rozhovoru byly provedeny srovnávací testy kvality záznamu na zmíněném diktafonu a – alternativně – pomocí řady aplikací pro vestavěný synchronní záznam zvuku během relace videokomunikace. Dospěli jsme k závěru, že kvalita záznamu na diktafonu nám v průměru vyhovuje více. Navíc nahrávání na diktafon bylo univerzálnější, protože nebylo vázáno na konkrétní aplikaci a neomezovalo jejich výběr ze strany vypravěče.

Aby byla nahrávka zajištěná proti technickým poruchám a vadám, byl paralelně s hlavním záznamem proveden záložní duplicitní záznam. K tomu byl použit poměrně běžný nástroj: aplikace „diktafon“ na chytrém telefonu iPhone. Za myšlenku vytvoření záložního záznamu souběžně s hlavním vděčím Janě Wohlmuth Markupové. Musíme jí za to poděkovat, protože se tato myšlenka ukázala jako velmi užitečná a alespoň v jednom případě se již vyplatila.

Vzhledem k tomu, že rozhovory vyžadují vypravěčův informovaný souhlas, tak i v případě těch na dálku jsme trvali na tom, že před nahráváním budeme mít vždy k dispozici alespoň sken podepsaného informovaného souhlasu. Poté jsme

co nejdříve dostali do rukou papírový originál. V několika případech jsme se kvůli tomu setkávali s vypravěčem, v jiných případech jsme obdrželi informovaný souhlas poštou.

Jak jsme předpokládali, hlavním problémem při nahrávání rozhovorů byla kvalita připojení. Zvuk byl bohužel místy zdeformovaný nebo přerušovaný. Někdy se na záznamu vyskytuje rušení nebo cizí šum, a to ve větší míře než při záznamu běžného rozhovoru (samozřejmě vezmeme-li pro srovnání případ, kdy bylo pro klasický záznam rozhovoru tváří v tvář vybráno vhodné klidné místo).

Takové zvláštnosti také způsobují potíže s přepisem rozhovorů. Na základě zpětné vazby od přepisovatele transkripce takových rozhovorů vyžadovala zřetelně větší úsilí. V samotných přepisech se výrazně zvýšil počet poznámek od přepisovatele typu „nesrozumitelný/neslyšitelný“ a od výzkumníka se vyžadovalo, aby si dodatečně vyslyšel odpovídající fragmenty rozhovoru a řešil vzniklé problémy. To bylo zpravidla zcela proveditelné s přihlédnutím ke kontextu srozumitelnému výzkumníkovi a vzhledem k tomu, že rozhovor byl přepsán bezprostředně poté, co byl zaznamenán, zatímco v paměti výzkumníka byl ještě docela čerstvý.

Naštěstí nikdy nedošlo k takové situaci, že kvůli špatné kvalitě záznamu bylo nutné pořídít rozhovor nebo jeho část znovu. Podle našeho názoru se jedná o kritický bod, jemuž je v praxi nutné se vyhnout, protože opakovaný rozhovor již může z hlediska orálně-historického výzkumu ztratit svoji kvalitu. Mimochodem lze také poznamenat, že kvalita nahrávek několika rozhovorů se ve skutečnosti nelišila od té klasické tváří v tvář.

Vzhledem k tomu, že záznam byl prováděn pomocí diktafonu přes reproduktory na straně tazatele, bylo ve většině případů zásadní věcí použít sluchátka na straně narátora. Tím se zabránilo efektu „ozvěny“, tj. návratu zvuku, který obvykle vede k nepříjemnému zdeformování zvuku.

### **Podoba, délka a počet rozhovorů**

Během zaznamenávání dalších rozhovorů na dálku jsme se nemohli zbavit dojmu, že se hovory zkracují, až se nakonec zkrátily na polovinu, tudíž místo dvou rozhovorů s narátorem byl nakonec zaznamenáván pouze jeden. Co se děje? Je to specifická vlastnost distanční podoby pro rozhovor? Anebo je to kvůli věku vypravěče (čím mladší je vypravěč, tím kratší je rozhovor)? Nebo je to prostě tím, že se v samotném tazateli hromadí již určitá únava, roste jakási „setrvačnost“,

klesá svěžest a ostrost vnímání, záznam rozhovoru získává stále více známek rutiny, a proto sám výzkumník vědomě či nevědomě ovlivňuje zkrácení délky záznamu?

Zde je třeba učinit důležitou poznámku. Při zaznamenávání rozhovorů, jak jsme poznamenali, vždy začínáme autobiografickým příběhem od narátora. Jeho obsah i objem, jaká témata do něj zahrnuje a jak buduje svůj životní příběh, mohou sloužit jako důležité vodítko pro následnou analýzu a interpretaci tohoto rozhovoru. V tomto ohledu má vypravěč příležitost navrhnout svůj vlastní autobiografický příběh samostatně, prakticky bez zásahu badatele. Jeden vypravěč proto autobiografickou část dokončí dříve, druhý později. Pokud vypravěč dokončil autobiografickou část a čas naplánovaný na první rozhovor ještě nevypršel, z organizačních důvodů jsme pokračovali v rozhovoru dále a ihned zahájili jeho polostrukturovanou část na základě otázek (témat pro diskusi), vyplývajících z výzkumného tématu. Druhé setkání s vypravěčem tedy začíná ihned, v polostrukturované části, kde jsme se na prvním setkání zastavili. Samozřejmě pokud se nám během prvního setkání, po skončení autobiografického příběhu, s vypravěčem podaří odpovědět na celou řadu otázek (témat k diskusi), druhé setkání se již nekoná.

Zmíníme, že v tomto projektu došlo také k případu, kdy vypravěč nedokončil autobiografický příběh ve stanoveném čase. Abychom se vyhnuli únavě vypravěče, přerušili jsme rozhovor a na druhém setkání jsme pokračovali v autobiografickém příběhu a až poté jsme přešli k druhé části. V tomto případě mluvíme o klasickém osobně-přítomném rozhovoru.

V tomto ohledu je autobiografická část rozhovoru z velké části řízena vypravěčem v tom smyslu, že může silněji ovlivnit jeho obsah a rozsah než obsah druhé, polostrukturované části rozhovoru. Z toho rovněž vyplývá, že ke zkrácení celkové doby trvání rozhovoru dochází zejména v důsledku zkrácení jeho autobiografické části.

Co vlastně objektivně pozorujeme? Některé statistiky jsou uvedeny v tab. 1. Je snadné vidět, že ve skutečnosti je rozhovor na dálku (celkem oba rozhovory se stejným vypravěčem) v průměru o 12–13 % kratší než klasický osobní rozhovor. Jak se dalo očekávat, je to vyváжено prodloužením doby trvání online schůzky ve srovnání s dobou trvání osobní schůzky. Tato doba se prodlouží o 63–64 %. Ve všech případech ke zkrácení doby dochází v důsledku zkrácení autobiografické části.

Lze pozorovat (tab. 2.) snížení délky rozhovorů v průběhu času; čím později byl rozhovor chronologicky zaznamenán, tím se poměrně zkrátil.

Rozdíl se stává ještě výraznějším, když vezmeme v úvahu věk účastníků dálkových rozhovorů (tab. 3). Na příkladu i takto malého vzorku lze tedy pozorovat, že s poklesem věku vypravěčů se také snižuje délka rozhovoru (jak bylo uvedeno výše, kvůli autobiografické části).

Hned bychom chtěli učinit výhradu: jsme si vědomi, že vzorek vypravěčů, který nyní analyzujeme, je příliš malý na to, aby jej bylo možné vážně podrobit kvantitativní analýze a vyvodit z toho jakékoli závěry a zobecnění. Jelikož tento jev v našem výzkumném projektu pozorujeme v praxi, považovali jsme za nutné se s vámi o to podělit.

### **Předběžné hypotézy**

Sedmé mezinárodní sympozium finské sítě orální historie (FOHK) se konalo 26. – 27. listopadu 2020. Tentokrát se sympozium konalo ve virtuálním prostoru pomocí aplikace Zoom a mělo téma „*Power, Authority and Voice: Critical Reflection in / on Oral History*“. Finští kolegové tradičně přednesli mnoho zajímavých projevů, ale v kontextu tématu našeho projevu nás jeden z nich nejvíce zaujal.

Jde o paní Outi Kähäri „Postmemoris of Ingrian pasts – Doing fieldwork in a pandemic“ (Sekce V. Methodological perspectives on interview and dialogue, 15.30–17.30, 26. 11. 2020). V návaznosti na její výzkum dospěla naše finská kolegyně k zajímavému závěru. Věřící, že rozhovory na dálku jsou nepřijatelné, když vypravěč sdílí hluboce traumatické vzpomínky. Jde o to, že k diskusi o takových traumatických událostech z minulosti je nezbytná osobní přítomnost.

Chtěli bychom se vyhnout přímým paralelám mezi našimi zkušenostmi a zkušenostmi našich finských kolegů. Naše studie se příliš liší, a to jak v obsahu, tak v kontextu. Můžeme však zdůraznit, že v konkrétním případě naší studie je autobiografická část rozhovoru ve skutečnosti osobnější než druhá část. Není tedy možná náhodou, že tato (autobiografická) část rozhovoru více potřebuje tazatelovu přítomnost a osobní kontakt? Toto je naše první předběžná hypotéza.

Nebo je možné, že čím je mluvčí mladší, tím méně důležité je pro něj budování a prezentace jeho vlastní životní cesty, tím méně jí věnuje pozornosti a méně času tomu věnuje při nahrávání rozhovoru? Toto je naše druhá předběžná hypotéza. Přesto dnes nemůžeme s jistotou odpovědět na tyto otázky a nabídnout přesvědčivý výklad.

## **Závěr**

První ročník výzkumu historické paměti v ruské komunitě, ovlivněný pandemií COVID-19, přinesl zajímavé mezivýsledky jak z hlediska organizace výzkumu, vznikajících problémů a jejich řešení, tak i z hlediska metodologického a technického. Projekt se začal v době nouzového stavu a tuto dobu výzkumníci využili pro přípravu webových stránek projektu a při asistenci Oddělení informačních technologií a jejich umístění na portálu FHS. Výzkumníci přistoupili na cestu národnostní sebeidentifikace narátorů a nelimitovali účastníky projektu jejich státní příslušností. Získání narátorů proběhlo ve třech směrech: Pomocí gatekeepera, webových stránek a metodou sněhové koule. Ze 41 oslovených potenciálních narátorů nám vyhovělo 23. K anonymizaci jich přistoupilo 5. Setkali jsme se s obavami potenciálních narátorů o volný přístup k jejich nahrávkám. Výzkumný tým předpokládá, že během realizace projektu se podaří najít nejefektivnější strategii provádění vědeckého výzkumu v ruské komunitě.

Rozhovory byly natočeny jednak v distanční (7), jednak v klasické prezenční podobě (16). Dálkové rozhovory byly prováděny v režimu videohovoru, ale byl pořízen jen audiozáznam. Hlavním technickým problémem pro distanční rozhovory byla kvalita připojení, což poněkud komplikovalo transkripce. Zajímavé, že délka distančních rozhovorů se ukázala kratší než u těch klasických. Navíc autobiografická část u mladších narátorů byla výrazně kratší než u starší generace. Tyto jevy ještě potřebují vysvětlení.

## **Poděkování**

Rádi bychom vyjádřili upřímnou vděčnost hlavnímu řešiteli projektu doc. Pavlu Mückemu, bez jehož neustálé pozornosti a podpory bychom rozhodně nezvládli realizaci tohoto projektu. Rádi bychom poděkovali Fakultě humanitních studií a Univerzitě Karlově za grantovou podporu výzkumu, bez něhož by se výzkum ani neuskutečnil (Projekt SVV č. 260 608 / 2020 Historicko-antropologický výzkum je financován z prostředků SVV 2020 FHS UK).

**Přílohy.****Tab. 1.** Zdroj: vlastní pozorování.

	<b>celkem</b>	<b>prezenčně</b>	<b>distanční</b>
narátorů	23	16	7
rozhovorů	47	38	9
rozhovorů/narátor	2,04	2,38	1,29
délka celkem	52h50m56s	38h05m39s	14h45m17s
délka/narátor	2h17m52s	2h22m51s	2h06m28s
délka/rozhovor	1h07m28s	1h00m09s	1h38m22s

**Tab. 2.** Zdroj: vlastní pozorování.

<b>datum rozhovoru</b>	<b>délka rozhovoru</b>	<b>první/druhý rozhovor</b>
24-04-20	1. 50. 45	první
25-04-20	1. 56. 07	druhý
30-09-20	1. 12. 57	první
03-10-20	1. 29. 23	druhý
15-10-20	1. 51. 56	první
26-10-20	2. 08. 31	první
07-11-20	1. 23. 45	první
22-11-20	1. 30. 31	první
25-11-20	1. 21. 22	první

**Tab. 3.** Zdroj: vlastní pozorování.

	<b>Ve věku 50+</b>	<b>Ve věku 30-50</b>	<b>Ve věku 30-</b>
<b>Narátorů</b>	2	3	2
<b>Rozhovorů</b>	4	3	2
<b>Délka celkem</b>	6,29,12	5,01,24	3,15,41
<b>Rozhovorů/narátor</b>	2	1	1
<b>Délka/narátor</b>	3,14,36	1,40,28	1,37,50

## Zdroje / References

### Literatura

BELOŠEVSKAJA, L. (ed.). Vospominanija. Dnevniki. Besedy.: *Russkaja emigracija v Českoslovakii*. Vyd.1. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2011. ISBN 978-80-86420-38-7

HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť: *kritické vydání připravené Gérardem Namerem za spolupráce Marie Jaissonové, přeložil Yasar Abu Ghosh a kol.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2

RITCHIE, Donald A. *Doing oral history: a practical guide*. Oxford: Oxford University Press, 2003, ISBN 0-19-515434-7

SAVICKÝ, Ivan. *Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách*. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0770-9

VAŇEK, Miroslav, MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, 2. vyd. Praha: Karolinum, 2015, ISBN 978-80-246-2931-5

## Internetové zdroje

Statistiky Ministerstva vnitra ČR [ONLINE]. Dostupné z URL: <<https://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx?q=Y2hudW09M-g%3d%3d>> [Cit. 2021–03–10].

Čeští Rusové a křižovatky moderních a soudobých dějin: životopisná interview. Dostupné z URL: <<https://cestirusove.fhs.cuni.cz/>> [Cit. 2021–03–10].

## O autorech

*Irina Šulc* je doktorandkou programu Historická sociologie FHS UK. Oblast výzkumu: kolektivní identita, historická paměť, místa paměti, ruská komunita v České republice.

**E-mail:** [irina.sulc@gmail.com](mailto:irina.sulc@gmail.com)

*Mgr. Igor Zavorotchenko* je doktorandem programu Soudobé evropské kulturní dějiny FHS UK. Oblast výzkumů: kolektivní paměť, orální historie, soudobé dějiny, historická paměť. Je členem České asociace orální historie.

**E-mail:** [igor.zavorotchenko@gmail.com](mailto:igor.zavorotchenko@gmail.com)